

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.006>

ALISHER NAVOIY SHE'RIYATIDA AYOL TASVIRI

Raxmonova Shaxlo Rashidovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi
E-mail: rahmonovasahlo644@gmail.com

Annotatsiya: Navoiy she'riyatida mukammal ayol tasviri keng yoritilgan. Ayol qalb tug'yonlari, sevgi va sadoqati, mehr-muhabbati yorqin misralarda tasvirlangan. Alisher Navoiyning lirikasida va dostonlarida ayollarning faolligi, ma'rifatparvarligi, xalq farovonligi yo'lida mashaqqatli mehnati, iqtidori va iste'dodi she'rlarida aks etgan. Shoir she'riyatida yorga sadoqat, sevgi va vafosni, ishqni tarannum etgan. Navoiy lirikasida ayol sozanda, hunarmand, mohir chavandoz, qo'rqmas jangchi obrazida tasvirlanadi. Adib o'zi orzu qilgan ideal ayol tasvirini badiiy talqinlarda mohirona beradi. Lirikasida ishq masalasini keng yoritadi. G'azallarida haqiqiy ishqqa muhtalo bo'lgan kishi mol-dunyodan voz kechib, Alloh jamolidan o'zga narsani o'ylamaydi. Oshiq yorga asir bo'lganda ishq ahli orasida g'am-andug'dan zarracha nishon topmaydi. Ya'ni haqiqiy yorga erishish orqali oshiq iztiroblardan qutiladi.

Kalit so'zlar: Navoiy, lirika, g'azal, ayol, sevgi, muhabbat, qaro ko'z, oshiq, ma'shuqa, xotin-qizlar, jamiyat, yorga sadoqat, vafo, ayolga hurmat, haqiqiy ishq.

Аннотация: В поэзии Навои широко представлен образ идеальной женщины. В ярких поэтических строках раскрываются глубина женских чувств, любовь, преданность и нежность. Лирика и эпические произведения Алишера Навои отражают активную жизненную позицию женщин, их стремление к просвещению, самоотверженный труд на благо народа, а также их таланты и способности. Поэт воспекает преданность возлюбленному, любовь, верность и пылкость чувств. В лирике Навои женщины предстают в образах музыкантов, искусных мастериц, умелых наездниц и бесстрашных воительниц. Писатель мастерски воплощает свое видение идеальной женщины через художественные образы. Тема любви занимает центральное место в его лирике. В газелях Навои тот, кто охвачен истинной любовью, отрешается от мирских благ и помышляет лишь о Божественной красоте. Когда влюбленный всецело пленен своей возлюбленной, в его душе не остается места для печали или скорби; иными словами, обретая истинную любовь, влюбленный освобождается от страданий.

Ключевые слова: Навои, лирика, газель, женщина, любовь, нежность, темные глаза, влюбленный, возлюбленная, женщины, общество, преданность возлюбленному, верность, уважение к женщине, истинная любовь.

KIRISH

XV asrning 2-yarmida ilm-fan, madaniyat va maorif ravnaq topdi. Ikkinchi Sharq Renessangi avj oldi. Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiydek buyuk shoirlar, Husayn Boyqaro, Bobur kabi tarixiy shaxslar, Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib singari rassomlar, Xoja Kamoliddin Udiy, G‘ijjakiy, Qobuziy kabi musiqa ustalari maydonga chiqdi.

Buyuk turkiy she‘riyatda Xoja Ahmad Yassaviy, Sakkokiy, Haydar Xorazmiy, Atoiy, Amiriy, Gadoiy, Mavlono Lutfiy, Navoiy kabi shoirlar ayollar obrazini go‘zal chizgilar orqali madh etishdi. O‘zbek mumtoz adabiyotida lirika rang-barangligi bilan juda boyidi. Ayniqsa, shoirlar ko‘proq g‘azal janrida qalam tebratishdi.

“G‘azal” – arabcha do‘stlashmoq degan ma‘noni bildiradi. G‘azalning asosiy mavzusi ishq-muhabbat bo‘lib, bu “xotunlar bila suhbat qurmoqni sevmak”, “ma‘shuqa jamoli zikri”¹ degan ma‘nolarni anglatadi.

Navoiy o‘zbek tilini boyitish barobarida o‘z davri hayotining manzarasini ochib beradigan bir qancha asarlar yaratdi. Uning buyuk va muhim xizmati shundan iboratki, u o‘zining ayollar haqidagi ilg‘or fikr va orzularini yuksak va boy badiiy vosita orqali ifodalaydi. Navoiyga hech kim yetolmagan darajalar nasib qildi. U jozibador va chuqur mazmunli she‘riyat namunalarni yaratdi. She‘riyatida g‘azal eng asosiy janr hisoblanadi. Shoir hayotning o‘zidan, inson turmushidan olib yozdi, bir qancha insoniy xislatlarni o‘z asarlarida mujassamlashtirdi².

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada tadqiqot ob‘yekti sifatida Alisher Navoiyning lirik va epik asarlaridagi ayol obrazlari tanlab olindi. Tahlil jarayonida qiyosiy-tarixiy, tavsifiy hamda matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot manbai sifatida shoirning g‘azallari, ruboiy va tuyuqlari, “Xamsa” dostonlari, shuningdek, navoiyshunos olimlarning ushbu mavzudagi ilmiy tadqiqotlari asos qilib olindi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Navoiy g‘azallarida shoirning bir qancha ijtimoiy-siyosiy qarashlarini ham ko‘ramiz. Bu haqda o‘zbek adabiyotshunosligida O. Nosirov³, Y. Isoqovlar⁴ o‘z asarlarida ma‘lumot berishgan. Mumtoz adabiyotda shoirlar xotin-qizlarning hayot tarzini, kulgu va hasratlarini, baxt-saodati haqidagi orzu-tilaklarini o‘z she‘rlarida aks ettirishgan. Ulug‘ adib Maqsud Shayxzoda: “Jamiyatning yarmini tashkil qilgan ayollar Navoiy ijodida juda katta o‘rin tutadi. Xotin-qizlarga bag‘ishlab yozilgan har bir misra Navoiyning ularga zo‘r hurmat bilan

¹Atoullloh Husayniy. Badoe‘ us-sanoyi’. Forschadan A.Rustamov tarjimasi. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 271.

²Qarang: Abdullayeva Sh. Alisher Navoiyning xotin-qizlar haqidagi gumanistik fikrlariga doir. diss. – Toshkent: 1954. – B.13.

³Nosirov O. O‘zbek adabiyotida g‘azal. – Toshkent: O‘qituvchi, 1972. – B.23.

⁴Isoqov Y. G‘azal. – Toshkent: Fan, 1978. – B.18.

qaraganini ko'rsatadi. Alisher Navoiy o'zining g'azallarida go'zal xotin obrazining so'nmas namunasini yaratgan. Navoiyning g'azallarida samimiy va chinakam ishq taronasi jahon muzikasining yuqori pardalarida kuylanadi,"⁵– deb yozadi.

Navoiydagi ayol-qiz obrazlari ilm-u hunarlarini shaxsiy manfaatlari uchun emas, balki jamiyat rivojlanishiga qaratadilar. Shu fazilatlar bilan ijtimoiy hayotda faol ayol obrazi vujudga keladi. Shuningdek, Navoiy she'riyatida ayollar obrazi ham iymonli, ma'rifatli, go'zal va latofatli qilib tasvirlangan, ham ularning faolligi ko'rsatilgan. Navoiyning ulug'ligi, uning lirikasida mukammal ayollarning hayotiyli va ma'naviy yuksakligidadir. Savodli kishilarning ko'payishini, el orasida she'riyatning sevib o'qilishini, xalqning farzandlari bilimli bo'lishini xohlagan shoir ayollarga bo'lgan hurmatini ham yashirmaydi. Chunki ilm va san'at Navoiy yashagan ijtimoiy hayotning ko'zga ko'ringan sohasi edi. Navoiy she'riyatida orzularini ideallashtirgan obrazlarida ifoda etadi. Bu obrazlarning bir qismini xotin-qizlar tashkil etadi. Ayollarning ilm-ma'rifatga oshuftaligini, orzu-armonlarini ifodalab, o'quvchiga tanishtiradi.

Navoiy lirikasida ma'suma ayollar, oqila va hunarmand xotin-qizlar, mohir chavandozlar, musiqa va sozchilar, malikalar va davlat arboblari bo'lgan ayollar obrasini uchratamiz. Shoir o'z asarlarida ayollarning mislsiz husni va go'zalligini, teran aql-farosatini, madaniy ilm va ma'rifatini, davlat va mamlakat ishlarida ijtimoiy faolligini, jang va kurashlarda jangovorligini madh etadi. Navoiy ayollarni har sohada bilimli va yetuk bo'lishini xohlaydi. U yaratgan ijtimoiy faol ayollar oila, davlat va madaniyatda o'z huquqlari bilan mardonovor kurashadi. XV asrda Layli, Shirin kabi go'zal va matonatli ayollar yashagan va shoir o'zi orzu qilganidek o'zbek qizlarining ideal mukammal obrazlarini yaratgan. "Xamsa" dostonlaridagi Layli, Shirin, Mehr, Ravshanak, Mehrnoz, Dilorom ayol-qiz obrazlarini tashkil qiladi. Navoiy o'zining sevimli qahramonlarini ijodkorlik, qahramonlik, vatanparvalik va odamiylikda tasvirlab, yoshlar, ayniqsa, yosh qiz-ayollarni jamiyatni rivojlantirishdagi ijtimoiy faolligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. Shoir o'z davrida ham tarixiy, ijtimoiy, ilmiy va siyosiy vazifalarni, albatta yosh, ilmparvar qizlar bajarishi mumkinligiga ishora qiladi, ularni mukammal shaxs sifatida yaratadi.

Lirikasida pokiza ishq-muhabbatni, do'stlikni tarannum etadi. Shoir ijtimoiy hayotdan olgan taassurotlarini, quvonch va g'amni, orzu-umidlarini g'azallarida ifoda etadi. Mumtoz adabiyot tarixida o'z asarlari bilan katta hissa qo'shgan ijodkorlar dastlabki ilhom va g'oyalarni xalq ijodidan olganlar. Ular xalqni hurmatlaganlar, shuning uchun xalq ham ularning asarlarini e'zozlagan. Shuningdek, Navoiy o'z asarlarida xotin-qizlarning jamiyatda tutgan o'rnini ifodalab, asarlarida ijtimoiy faolligini ko'rsatib bergan. Shoir ba'zi ayollarni tor oilaviy hayot doirasidan olib chiqadi, ularni katta ishlar ijodkori, jamiyatning ilg'or va faol ayoli qilib ko'rsatadi. Bunda jamiyatda ayolning mavqeyini oshirishni ko'zda tutadi. U oilada ayolning o'rnini belgilash, jamiyatda mavqeyini oshirishni, xotin-qizlarni o'qimishli va savodli bo'lishini, muhabbat va sadoqat, tenglik va hurmatga sazovor bo'lishini ko'zlab, she'rlar yozadi, dostonlar yaratdi.

⁵Shayxzoda M. G'azal mulkingning sultoni. – Toshkent: Adabiyot va sah'at nashriyoti, 1972. – B. 58 – 59.

Sharq mumtoz adabiyotida azaldan yor jamaoli turli tashbehlar orqali madh etiladi. Xususan, ko‘pgina g‘azallarda ma’shuqa go‘zalligi, chiroyi va husni latofati ta’riflaridan iborat. Oshiq va ma’shuqa obrazlari Navoiy ijodidan avval ham yaratilgan. O‘zbek mumtoz adabiyotida oshiq ishqdan, ishq oshiqdan quvvat oladi. Oshiq ma’shuqa tomon intilishi uni ishqqa yetaklaydi. Ma’shuqa harakati oshiq harakati bo‘lib harakatga keladi. Mumtoz she’riyati oshiq-ishq-ma’shuq tasviriga tayanib kelgan.

Navoiy she’riyatida ma’shuqaning zulf, yuz, la’li labi, qomati turli tashbehlar orqali lirik ifodalangan:

*Ey nasimi subh, ahvolim diloromimg‘a ayt,
Zulfi sunbul, yuzi gul, sarvi gulandomimg‘a ayt.*

(Zulf – tunga, sirga, yuzning gulga qiyoslanishi – jamol, sarv esa qomatga o‘xshatiladi.)

Ayollariga xos go‘zallik, ayolga bo‘lgan cheksiz hurmat va ehtiromini “Yaxshi” radifli ruboiysida ham mahorat bilan yoritadi:

*Ko‘z birla qoshing yaxshi, qabog‘ing yaxshi,
Yuz birla so‘zing yaxshi, dudog‘ing yaxshi.
Eng birla menging yaxshi, saqog‘ing yaxshi.
Bir-bir ne deyin, boshdin ayog‘ing yaxshi⁶.*

Bu ruboiy vasf xarakterida bo‘lib, shoir ma’shuqani tasvirlaydi. Mumtoz adabiyotda ayollarning bunday maftunkor chehrasi madh etilgan jozibali misralar kam uchraydi. Sharq ayoli uchun barcha go‘zallik timsollari, sifatlari Navoiy likasida mujassam bo‘lgandek go‘yo. Ko‘z, qosh, qaboq, yuz, so‘z, dudog‘, eng, saboq, bosh, oyoq singari so‘zlar va o‘xshatishlarning kelishi uning buyuk so‘z ustasi ekanligini yana bir bor isbotlaydi

Navoiyning “yolabmudur” tajnisli tuyug‘ida yorning go‘zalligini quyidagicha ta’riflaydi:

*Yorab, ul shahdu shakar yo labmudur,
Yo magar shahdu shakar yolabmudur?
Jonima payvasta novak otqali,
G‘amza o‘qin qoshig‘a yolabmudur⁷?*

Bu she’rda ayol zotining jonga oroyish berishini tasvirlanadi.

Bundan tashqari, shoir fardlarida ayol uning ko‘ngilini o‘rtagani, tuyg‘ulariga ta’sir etganini bildiradi:

Ul pariykim, ani demishmen yor,

⁶Alisher Navoiy. Gurbatda g‘aribu shodumon bo‘lmas emish. – Toshkent: Yangi avlod, 2018. – B. 123.

⁷O‘sha nashr. – B. 132.

Ko‘rinadiki, bunday she‘rlarda shoirning inson hayoti, ayollarning ijtimoiy holati, davr haqidagi qarashlari uzoq kuzatish va xulosalari tarzida berilgan. Navoiy o‘z lirikasida ijtimoiy hayot, zamonning muhim muammolariga alohida e‘tibor beradi. Ayolning mukammaligini bildiruvchi xislat deb hayo va iboni biladi.

Shoirning “Devoni Foni” asari ham adabiy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Uning fors-tojik tildagi she‘rlarida ham ayollar haqida teran fikrlar, go‘zal tasvirlar bor. Ular o‘zbekcha she‘rlaridan qolishmaydi:

*Mard on navbad, ki orad chor zan andar nikoh,
K-az zanu zansiraton bastan nazar mardonagist*⁹.

Bu misralar orqali xotinlarning kamsitilishi, ularga qimmatsiz matohdek qaralishni tanqid qiladi. O‘zbek she‘riyatda Navoiyning o‘n sakkiz yosh hayratlari haqidagi mashhur va manzur g‘azali shoir lirikasining eng go‘zal mahsuli bo‘lib, unda yor Alloh taolo ramzi o‘laroq o‘n sakkiz yoshli qiz qiyosida ta‘rif-tavsif etiladi:

*O‘n sakiz ming olam oshubi agar boshindadur.
Ne ajab, chun sarvinozim o‘n sakiz yoshindadur*¹⁰.

Bu g‘azalni navoiyshunos olim S.Olim tasavvufiy tahlil etgan¹¹. Navoiy muhabbat va hayotning eng navqiron yoshi deb 18 yoshni biladi. Shu davrda qizlar husnda ham, aqlda ham etishgan pallada bo‘ladi, deb hisoblaydi. Bu g‘azal yuksak badiiyati tufayli xalq tarafidan sevilib, tildan tilga o‘tdi. U maqom kuylariga solinib, ijro etib kelinmoqda.

Inson tarbiyasi, ayolga hurmat va e‘zoz, yoshlar kamoloti masalalarini o‘zbek adabiyotida hech kim Navoiy kabi a‘lo darajada kuylamagan. Navoiy orzu qilgan ijtimoiy faol ayolning yo‘li bu – odob-axloq sohibasi bo‘lish, zamonasining ilm-u hunarlarini o‘zlashtirish, nafaqat ma‘naviy, balki jismoniy jihatdan ham barkamollikka intilish, Vatanga sodiq farzandlarni dunyoga keltirib, uni tarbiyalash.

Navoiy bir g‘azalida ishq dardi og‘ir ekanligini, lekin undan ham dardsizlik og‘irligini aytadi.

*Agar ishq dardidin menga yuz ming uqubatdur,
Bale ham dardsizlig‘ andin ortuqroq suubatdur.*

Ushbu matla‘da ishq dardiga shunday ta‘rif beriladi:

Tarki ishq ettim, meni ishq ahli xaylidan surung,

⁸Alisher Navoiy. Gurbatda g‘aribu shodumon bo‘lmas emish. – Toshkent: Yangi avlod, 2018. – B.144.

⁹Alisher Navoiy. Hikmatlar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – B. 377.

¹⁰Alisher Navoiy. G‘azallar sharhi. – Toshkent: Kamalak, 1991.– B. 55.

¹¹Qarang: Olim S. Luqmayi halol. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1997. – B. 94 – 101.

Mazmuni: “Agar ishqni tark etsam, meni ishqililar safidan chiqaring. Agar chiqmasam, ta’na-yu jafoni boshimga yog‘diring”. G‘azalning boshqa baytida:

*Balki bo‘ynim bog‘labon, ushshoq ibrat olg‘ali,
Ishq mulki to‘rt bozorida sudrab kezdiring*¹³.

Mazmuni: “Bo‘ynimni bog‘lab, oshiqqlarga ibrat qilib ko‘rsating, ishq bozorining to‘rt bozorida sudrab kezdiring”.

*G‘ussa dashtidin o‘tin toshib, tamug‘din o‘t olib,
Solibon men xomning jismini ul o‘tqa kuydirung.*

Mazmuni: “Ishq dardida g‘ussa, ya’ni g‘am dashtidan o‘tin terib, do‘zax olovini yoqing va mening xom jismimni olovda kuydiring”. Yana bir baytida shunday yozadi:

*Do‘stlar men ishqini tark aylagan badmehrni
Bir bahona birla men kuygan mahalg‘a etkuring.*

Mazmuni: “Do‘stlar, men ishqni tark aylasam, yoshligimda ishq dardida kuygan, uchragan joyimga yetkazingki, men yana ishq dardiga muhtalo bo‘lay”.

Shoirning ishq masalasisidagi qarashlari uning umumiy dunyoqarashi, falsafiy-ijtimoiy kechinmalari bilan chambarchas bog‘langan. Navoiy she’riyatida bu tushuncha majoziy ishq (insonga, hayotga bo‘lgan muhabbat) va haqiqiy ishq (Yaratganga, Allohga bo‘lgan muhabbat) tarzida bir-biri bilan bog‘liq holda talqin etiladi.

Navoiy ishqni kengroq ma’nolariga ham e’tiborini qaratadi. Uning ishqiy lirikasida lirik qahramon ya’ni oshiq yuksak fazilalarga ega bo‘lgan olijanob qalb egasi sifatida gavdalanadi. Vafodorlik, ishqda sobitlik oshiq ma’naviy qiofasining asosiy fazilati hisoblanadi.

Navoiy g‘azallari – g‘ozallikning so‘lmas chechaklari. Ularda ishq bor, dard bor. Navoiyning “*Qizil, sorig‘, yashil...*” radifli g‘azalida ishq lavhalarini shunday chizadi:

*Gulshan ettim ishq sahrosin samumi ohdin,
Kim esar ul dash taro har on qizil, sorig‘, yashil*¹⁴.

Ya’ni ishq sahrosini ohim bilan gulshan, ya’ni gulzor etdim, zero ul dasht aro endi qizil, sariq, yashil shamollar esadi. Shoir yorning tashqi go‘zalligini shunday madh etadi:

Orazi, xoling bila xatting xayolidan erur,

¹²Alisher Navoiy. MAT. Ilk Devon. – Toshkent: Fan, 1987. – B. 24 – 25.

¹³O‘sha nashr. – B. 25.

¹⁴Alisher Navoiy. G‘azallar sharhi. – Toshkent: Kamalak, 1991. – B. 36 – 37.

Ishq ahli yorning go‘zalligi va sadoqatiga intiladi. Navoiyning “Bo‘ldim sango” radifli g‘azali hammamiz uchun tanish va o‘qilishi maroqli g‘azaldir. Unda oshiqning ma’shuqaga dil izhori, ishq yo‘lida chekayotgan iztiroblari tasvirlanadi.

*Jomi Jam birla Xizr suyi nasibimdur mudom,
Soqiyo, to tarki joh aylab gado bo‘ldim sango.*

*G‘ussa changidin navoye topmadim ushshoq aro,
To Navoiydek asiru benavo bo‘ldim sango*¹⁶.

Ushbu baytda haqiqiy ishqqa muhtalo bo‘lgan kishi mol-dunyodan voz kechib, Alloh jamolidan o‘zga narsani o‘ylamaydi. Keyingi baytida esa oshiq yorga asir bo‘lgandan buyon ishq ahli orasida g‘am-andug‘dan zarracha nishon topmaydi. Ya’ni haqiqiy yorga erishish orqali oshiq iztiroblardan qutiladi.

Dunyodagi barcha go‘zallik ko‘zguda aks etgandek aks etib turar ekan, inson muhabbati ham husni mutlaqqa bo‘lgan ishq singari samimiy va pok bo‘lmog‘i lozim. Shoir bu orqali insonning insonga bo‘lgan samimiy muhabbatini ulug‘laydi. Go‘zallikning tub mohiyatini sezishga qodir insonlargina bunday sevgiga munosibdirlar va ularga bu sharaf, ulug‘lik bag‘ishlaydi.

A. Hayitmetov shoir g‘azallarini oshiqona, rindona va orifona g‘azallar, deb tasniflaydi¹⁷. A. Qayumov esa orifona va oshiqona she’rlarni alohida ajratib o‘rganadi. Olim Navoiy ijodida diniy mazmundagi she’rlar alohida o‘rin tutishini ta’kidlaydi¹⁸.

Shoir ishqda sodiqlikni ulug‘laydi, oshiqlikka da’vo qiladigan kishilarni oshiq emasligini keltiradi. U bu haqda:

*Oshiq o‘zin kim desa, oshiq emas,
Borcha kishi ishqda sodiq emas*¹⁹,–

deb yozadi. Ishq o‘tining qudratini ulug‘lagan shoir uning oldida aql ham ojiz ekanligini uqtiradi:

*Qaydaki ishq o‘ti bo‘lib shu‘lakash,
Aql o‘lub ul o‘t uza xoshokvash*²⁰.

¹⁵O‘sha nashr. – B. 37.

¹⁶Matyoqubova T. Alisher Navoiy hayoti va ijodi. – Toshkent: Yangi asr, 2009. – B.45.

¹⁷Hayitmetov A. Navoiyxonlik suhbatlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – B.136.

¹⁸Qayumov A. Asarlar. 3-jild. Mumtoz so‘z. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – B. 142.

¹⁹Qarang: Asarlar. 3-jild. Mumtoz so‘z. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – B. 145.

²⁰Qarang: O‘sha nashr. – B. 148

Bunda qayerdagi ishq o‘ti shu‘lalansa, aql u o‘tga xashak bo‘lishi aytiladi. Ya’ni aql ishq o‘ti tufayli xashak singari yonib ketadi. Demak, bu erda ishqqa muhtalo bo‘lgan kishi tafakkur kuchiga emas, ko‘ngil mayliga qarab ish yuritishi tasvirlanmoqda.

Ishq bir o‘t bo‘lib, uning shu‘lalari ufqlarni kuydirishga qodirligini shoir o‘z lirikasida ko‘rsatib beradi. Navoiy “Mahbub ul-qulib” asarining “Ishq zikrida” bobida ishqni “ko‘ngilni yorituvchi nur” deb ataydi, “insonning boshidagi toji va bahosi ishqdandir” deb baholaydi.

Ishq – tasavvufda Allohga etishish yo‘li. Unga faqat komil inson etishadi. Oshiqda shunday holat yuz beradiki, u o‘zidan begona, noogoh, zamonu makondan ozod, mahbub firoqida kuyadi, yonadi, unga etishishga intiladi. Asardagi “Uylanish va xotinlar haqida”gi fasl ham e’tiborlidir. Navoiy ishq mavzusidagi she’rlarida oshiqning ichki dunyosi, uning orzu va iztiroblarini aks ettiradi.

Navoiy lirikasida lirik qahramon ya’ni oshiq yuksak fazilatlariga ega bo‘lgan oliyjanob qalb egasi sifatida gavdalanadi. Vafodorlik, ishqda sobitlik oshiq ma’naviy qiofasining asosiy fazilati hisoblanadi. Navoiy lirikasida ishq masalasi yuksak badiiyati bilan asrlar osha ayol siymosiga bo‘lgan e’tiborni yuksaltirishga xizmat qilib kelmoqda. Navoiy asarlarida dunyoviy muhabbat va ilohiy (tasavvufiy) ishq bir-biriga singib, bir butunlikni tashkil qiladi. Alisher Navoiy g‘azallarining jozibasi shundaki, shoir ijodida ayollar ta’rifiga alohida e’tibor bergan. “Xamsa” tarkibiga kirgan dostonlarda birqancha ayollar timsoli go‘zal ash’orlar va tashbehlar bilan biitlgan. Adib ayollar obrazini o‘zgacha ta’rif va tavsif qiladi. Masalan; “Farhod va Shirin” dostonidagi Shirin obraziga nazar tashlaylik:

*Yuzi atrofida durri laoli,
Quyosh davrida axtarlar misoli.
Iki qoshi hiloli fitna angez,
Yozilg‘on ko‘p ul oy boshida xunrez.*

Shirinning yuzi quoyshga, yuzidagi duru-marvaridlar yulduzga, qoshlari hilol oyga qiyoslanadi.

*Ne ikkii anbar aso zulf, vah-vah,
Ne ikki jonfizo lab, olloh-olloh.
Og‘iz ustida burni turfa misol
Tutub yonida manzil hunduyi hol.²¹*

Burni yonida qora xoli og‘iz ustida manzil aylagan, ikki lbi jon beruvchi, ikki qora zulfi anbardek deb Shirin qiyofasini tashbehlar bilan tasvirlanadi.

“Xamsa”ning yana bir qahramoni “Sab’ayi sayyor” dostonidagi Dilorom obrazidir. Uning husni, soz chalib sozandalik qilishi butun Xitoy xalqini maftun qilgan. Husni ta’rifi va qimmatini Xitoyning bir yillik xirojiga teng kelgan. Dostonda shoir Diloromga shunday ta’rif beradi:

*Domi ostida lolau nasrin,
Tushib anda iki g‘azali Chin*

²¹ Alisher Navoiy. Farhod va Shirin.-Toshkent. Adabiyot va san’at nashriyoti.1989.198-200.B

*Ko ‘zi jayron, qarosi mushki Xo ‘tan,
Tomizib xoli mushkin ul jayron
Nuqtai xoli rangi shami visol.
Yuzining subhi nuqtasi ul xol.
Yuzi gulzori iki lab anda,
Iki gulbargi bul ‘ajab anda.
Tishlari la ‘l ichinda rishtai dur,
Yoki hayvon suyi aro mo ‘ldur.
Qoshlari dayr toqidek payvast,
Toqlar ichra ikki kofiri mast.²²*

(Ko‘zlari jayron, tishlari dur, qaro qoshli, suzuk ko ‘zli, yuzidagi xolitong nuqtasiga, lablari gulzordagi gulbarglarga o ‘xshatiladi). Navoiy Dilorom tavsifini juda go ‘zal darajada betakror keltirgan.

Dostonda yana bir go‘zal ayol timsoli – Mehr obrazi berilgan. Qaroqchi Jobirning sevgisini rad etib, yori Suhayl sevgisi uchun kurasha olgan nozik xilqat egasi. Mehrning go‘zalligi, sadoqati bilan uyg ‘unlashadi. Navoiy Mehrni Quyosh deb ta’riflaydi:

*Qadikim naxli sarfarozi kelib,
Husn bog ‘ida sarvinozi kelib,
Zulfidin sumbil aylabon yuzpech.
Og ‘zidin guncha aytmay so ‘z hech.
Orazi mash ‘ali jahon afroz ,
Partavi shu ‘lasi kelib jonso ‘z.
Sochi aylab kamand bo ‘lmoq fan,
Mehr bo ‘yniga tortar erdi rasan.
Yuziga mehr bandau oti Mehr,
Uyurulub mehridek boshig ‘a sipehr.*

(Husn bog ‘iiga nozli yor kelib, og ‘zi kichikligidan guncha so ‘z topolmay, yuzidan nur, ismida nur Mehr kabidir.) Mehr obrazining nozikligidan tashqari kuchli shaxs ekanligini shoir tasvirlarida ko ‘rishimiz mumkin.

Ishq masalasida Navoiy yaratgan asarlar Sharq mumtoz adabiyotida muhim o ‘rin egallaydi. Ishq barchaga turfa xil ko ‘rinishda keladi, ammo dardi bir xil kechadi. Shuning uchun Navoiy ma ‘shuqaning sof sevgisini ham ulug ‘laydi. Sevgi-muhabbat bilan birga or-nomusini ham himoya qiladi. Navoiydek buyuk alloma ayollarning nomusini, ishqu muhabbatini doimo qadrlab, asrab va tarannum etib kelgan. Bu bilan Sharq adabiyotida ishq masalasi eng baland cho ‘qqida bo ‘lganligini, cho ‘g ‘dek yarqiragan va ishq dardida kuydirgan asarlar yaratganini guvohi bo ‘lamiz:

*Gar Navoiydek yig ‘lasa, ishqing majoziydur dema,
Kim nazar nok aylagach, ayni haqiqatdur majoz.²³*

²² Alisher Navoiy. Sab ‘ayi sayyor. - Toshkent. Adabiyot va san ‘at nashriyoti. 1991. 102. -B

²³ Isoqov Yo. Navoiy poetikasi. -T: Fan, 1983. -B-25

XULOSA

Xulosa qilganda, Navoiyni asarlari Sharq va G‘arb davlatlarining hamma davrlari uchun birdek muhim bo‘lgan. Ijtimoiy hayot demokratik mamlakatlarda yashayotganlar Navoiyga sof poklikdagi e‘tiqodiga, pokiza ishqiy asarlariga qayta-qayta murojaat etaveradilar. Shoirning ishqiy lirikasida oshiqning ma‘naviy dunyosini ko‘rsak, ma‘shuqaning go‘zalligi, ijtimoiy faolligi va fazilatlarini sezamiz. Ayolning qalb tug‘yonlari Navoiy asarlarida aks etib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Atoulloh Husayniy. Badoe’ us-sanoyi’. Forschadan A.Rustamov tarjiması. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 271.
2. Abdullayeva Sh. Alisher Navoiyning xotin-qizlar haqidgi gumanistik fikrlariga doir. diss. – Toshkent: 1954. – B.13.
3. Nosirov O. O‘zbek adabiyotida g‘azal. – Toshkent: O‘qituvchi, 1972. – B.23.
4. Isoqov Y. G‘azal. – Toshkent: Fan, 1978. – B.18.
5. Shayxzoda M. G‘azal mulking sultoni. – Toshkent: Adabiyot va sah‘at nashriyoti,1972. – B. 58 – 59.
6. Alisher Navoiy. Gurbatda g‘aribu shodumon bo‘lmas emish. – Toshkent: Yangi avlod, 2018. – B. 123.
7. Alisher Navoiy. Gurbatda g‘aribu shodumon bo‘lmas emish. – Toshkent: Yangi avlod, 2018. – B.144.
8. Alisher Navoiy. Hikmatlar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – B. 377.
9. Alisher Navoiy. G‘azallar sharhi. – Toshkent: Kamalak, 1991.– B. 55.
10. Olim S. Luqmayi halol. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1997. – B. 94 – 101.
11. Alisher Navoiy. MAT. Ilk Devon. – Toshkent: Fan,1987. – B. 24 – 25.
12. Alisher Navoiy. G‘azallar sharhi. – Toshkent: Kamalak, 1991. – B . 36 – 37.
13. Matyoqubova T. Alisher Navoiy hayoti va ijodi. – Toshkent: Yangi asr, 2009. – B.45.
14. Hayitmetov A. Navoiyxonlik suhbatlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – B.136.
15. Qayumov A. Asarlar. 3-jild. Mumtoz so‘z. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – B. 142.
16. Asarlar. 3-jild. Mumtoz so‘z. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – B. 145.
17. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin.-Toshkent. Adabiyot va san‘at nashriyoti.1989.198-200.B
18. Alisher Navoiy. Sab‘ayi sayyor.- Toshkent. Adabiyot va san‘at nashriyoti.1991. 102.- B
19. Isoqov Yo. Navoiy poetikasi.-T:Fan,1983.-B-25